

Tomasz Landmann

Znaczenie sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP w latach 1919-1922. Wybrane przejawy (cz. 1)

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie najistotniejszych przesłanek świadczących o rozpoznaniu przez Polskę zagrożenia litewskiego dla II RP w procesie kreowania bezpieczeństwa odrodzonej Polski. Analizę oparto na materiale archiwalnym z Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce oraz dostępnym piśmiennictwie.

Przyjęto tezę, że w latach 1919-1922 istniały liczne przesłanki świadczące o sporze polsko-litewskim, a polski wywiad wojskowy dysponował dobrym rozpoznaniem przejawów zagrożenia bezpieczeństwa II RP ze strony Litwy.

Zaprezentowane argumenty pozwalają stwierdzić, iż antypolskie działania ze strony Litwy Kowieńskiej dotyczyły zróżnicowanych przejawów oddziaływania na bezpieczeństwo II RP i Polaków mieszkających na obszarze Litwy. Spór między państwami miał charakter militarny, dotycząc rywalizacji terytorialnej, ale dotyczył także konfliktu polityczno-dyplomatycznego. Litwini posługiwali się licznymi aktami dywersji, a także sabotowania działań polskich władz, zarówno na obszarze Ziemi Wileńskiej, jak i pasa przygranicznego wyznaczanego demarkacyjną linią Focha.

Słowa kluczowe: II RP, bezpieczeństwo, konflikt, Litwa, wywiad wojskowy

Wstęp

Przedmiotem rozważań w artykule jest próba określenia znaczenia sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w latach 1919-1922, uwzględniając wybrane przejawy zagrożenia bezpieczeństwa w początkowym okresie kształtowania się podstaw niepodległej państwowości polskiej. Jako cel przyjęto

przedstawienie najistotniejszych przesłanek świadczących o rozpoznaniu przez Polskę zagrożenia litewskiego dla II RP w procesie kreowania bezpieczeństwa odrodzonej niepodległości. Autor broni tezy o istnieniu licznych przesłanek świadczących o sporze polsko-litewskim w latach 1919-1922, a także dobrym rozpoznaniu przez polski wywiad wojskowy przejawów zagrożenia bezpieczeństwa II RP w związku z działaniami litewskimi.

Koegzystencja w dwudziestoleciu międzywojennym II RP i Republiki Litewskiej była następstwem rozstrzygnięć zapadłych po I wojnie światowej w związku z postanowieniami traktatu wersalskiego. W latach 1919-1921 Polska i Litwa nie były w stanie znormalizować wzajemnych stosunków, zwłaszcza w warunkach sporu terytorialnego o Wilno, będące konstytucyjną stolicą Republiki Litewskiej, a formalnie włączone do państwa polskiego, co zostało dodatkowo potwierdzone w kwietniu 1922 r. po inkorporacji Litwy Środkowej do II RP. Określane często przez władze polskie jako Litwa Kowieńska, z racji utrzymywania siedziby rządu Litwy w Kownie, państwo litewskie było traktowane jako czynnik destabilizujący sytuację na pograniczu Polski północno-wschodniej. Polityka rządu kowieńskiego krystalizowała bezpośrednio roszczenia terytorialne względem II RP, co godziło w podstawy integralności odrodzonego państwa polskiego¹.

¹ Roszczenia terytorialne Republiki Litewskiej obejmowały nie tylko żądanie zwrotu Wilna przez Polskę, ale także dążenia do odbudowy guberni kowieńskiej, grodzieńskiej, wileńskiej oraz suwalskiej, z których jedynie kowieńska oraz fragment suwalskiej przynależały etnicznie do Litwy. Forsowanie przez rząd kowieński idei państwa narodowego, zdolnego do przeciwstawienia się Polsce, przy jednoczesnych próbach zbliżenia z Niemcami, pozostawało sprzeczne z popularną w badanym okresie koncepcją federacyjną, której zwolennikiem był zwłaszcza Józef Piłsudski. K. Grygajtis, *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Częstochowa 2001, s. 244. Koncepcja federacyjna dotyczyła prób stworzenia trwałego sojuszu polsko-litewsko-białorusko-ukraińskiego w oparciu o funkcjonowanie niepodległych tworów narodowych, stanowiących naturalną przeciwwagę dla dążeń Rosji bolszewickiej, przy wiodącej roli Polaków w ramach ewentualnego sojuszu antybolszewickiego. L. Wyszczelski, *Wilno 1919-1920*, Warszawa 2008, s. 11. Można jednak polemizować z Krzysztofem Grygajtisem, czy próby oparcia się w szczególności na sojuszu polsko-litewskim i odwołania do tradycji unii polsko-litewskiej przesądzały o istocie koncepcji federacyjnej. K. Grygajtis, *op.cit.*, s. 142. W rzeczywistości wizja Piłsudskiego łączyła w sobie pragmatyczne podejście do rozwiązania istotnych problemów zewnętrznych, ale również wewnętrznych, jakie odbijały się niekorzystnie na bezpieczeństwie państwa polskiego w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości. Jak zauważył Waldemar Paruch, koncepcja federacyjna powinna być traktowana nie tylko jako forma orientowania stosunków międzypaństwowych, ale równorzędnie „jako sposób rozwiązania wschodnich problemów etnicznych” w wielonarodowym społeczeństwie II RP, a „polityka narodowościowa RP stała się bronią przeciwko rozprzestrzenianiu się zarówno idei komunistycznej, jak i rosyjskiego panowania w Europie Środkowej”. W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926-1939)*, Lublin 1997, s. 62. Niepodważalnie jednak ewentualna realizacja koncepcji federacyjnej wymagała od II RP rozstrzygnięcia sporu z Litwą, którego rozpoznanie pozostawało ważnym wyzwaniem dla władz państwa.

Relacje polsko-litewskie w początkowym okresie kształtowania niepodległej państwowości polskiej po zakończeniu I wojny światowej stanowiły interesujący ewenement na tle relacji kształtowanych przez II RP z innymi państwami bałtyckimi, z Łotwą i Estonią, a dodatkowo w związku z próbami zbliżenia politycznego oraz wywiadowczego z Finlandią. Wpisywały się w dyskurs sporów politycznych oraz terytorialnych, czy otwartej wrogości pomiędzy narodami, wykluczając ewentualną próbę zbliżenia polityczno-dyplomatycznego, a także wojskowo-wywiadowczego². Ważnym uwarunkowaniem polskiego bezpieczeństwa w początkowym okresie kształtowania niepodległej państwowości było również zbliżenie wojskowe Litwy z Niemcami. Pogranicze Litwy i Prus Wschodnich stwarzało możliwość rozwijania stosunków litewsko-niemieckich³. Z kolei w lipcu 1920 r.

² Trudno nie zgodzić się z Andrzejem Pepłońskim, który uważa, że wyjątkowość relacji polsko-litewskich na tle stosunków międzypaństwowych z innymi krajami bałtyckimi wyrażała się w braku poszukiwania wspólnych płaszczyzn porozumienia na tle toczącego się sporu polsko-rosyjskiego w czasie wojny II RP z Rosją bolszewicką, a następnie w warunkach rosnącego zagrożenia ze strony Związku Sowieckiego dla wszystkich państw bałtyckich oraz Polski. A. Pepłoński, *Wywiad Polski na ZSRR 1921-1939*, Warszawa 1996, s. 138. Z powyższego względu Litwę słusznie pomija się przy analizie współpracy informacyjno-wywiadowczej, którą Polska starała się inicjować na kierunku przeciwsowieckim już od początku lat 20. XX w.

³ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996, s. 59. Władze II RP traktowały Niemcy jako państwo potencjalnego agresora w związku z negocjowaniem przez Berlin postanowień traktatu wersalskiego. Bliskie położenie Litwy i Prus Wschodnich, liczne próby kontaktów w celach współpracy wojskowej, czy realizowana przez oba państwa polityka rewindykacyjna, przyczyniały się do stworzenia niekorzystnych dla Polski konfiguracji dyplomatycznych w odniesieniu do relacji polsko-litewskich. A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 87. Co więcej, ludność litewska żyjąca na obszarze Prus Wschodnich ulegała szybkiej germanizacji, która miała charakter zaplanowanych działań ze strony władz niemieckich, będąc kontynuacją polityki realizowanej przez Prusy od połowy XIX w. P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997, s. 28. W literaturze słusznie podkreśla się, że możliwości nawiązania współpracy z Polakami w duchu jedności słowiańskiej przeciwko zagrożeniu niemieckiemu były marginalne, co dotyczyło nie tylko prób kontaktów z ludnością litewską zamieszkującą w Prusach Wschodnich, ale również na macierzystych obszarach Litwy. M. Szostakowska, *Litwini pruscy w latach 1918-1933 w świetle materiałów Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Polacy, Litwini, Niemcy w kręgu wzajemnego oddziaływania*, red. A. Skrzypek, S. Szostakowski, Olsztyn 1992, s. 105-109; eadem, *Z problematyki mniejszości litewskiej w Prusach Wschodnich. Nie znana relacja informatora polskiej służby konsularnej w Królewcu z 1931 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1990, nr 1-4, s. 6-7. Należy sądzić, że geopolityczne sąsiedztwo II RP, państwa litewskiego i Prus Wschodnich, przy jednoczesnych próbach zbliżenia Litwy i Niemiec, stwarzało konfigurację przyczyniającą się do dodatkowego osłabienia bezpieczeństwa państwa polskiego w latach 1919-1922. Zwalczenie przez Niemców prób unormowania relacji polsko-litewskich było dostrzegalne już od września 1917 r., kiedy pod protektoratem niemieckim utworzono Tarybę (Radę Litewską), mającą za zadanie proklamować niepodległość Litwy ze stolicą w Wilnie, w porozumieniu z rządem Rzeszy. J. Szczepański, *Spółczesność Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa-Pułtusk 2000, s. 120. Warto zaznaczyć, że większość

w czasie wojny polsko-bolszewickiej Litwini przyjęli układ z rządem bolszewickim, uzyskując potwierdzenie swojej niepodległości ze strony Rosji bolszewickiej i wiążąc nadzieje na trwałe odzyskanie Wilna po spodziewanym wyparciu wojsk polskich przez Armię Czerwoną⁴. Wydarzenie przełożyło się niekorzystnie na możliwość zażegnania sporu polsko-litewskiego. Zdaniem L. Wyszczałskiego, istoty konfliktu między obydwojma państwami w całym dwudziestolecu międzywojennym należy upatrywać w podejmowanych próbach „zaburzeń granicznych i wspierania separatyzmu”⁵. Uwzględniając wyszczególnione uwarunkowania można lepiej zrozumieć napiętą sytuację w relacjach polsko-litewskich w latach 1919-1922, co może stanowić prolegomenę do szczegółowej analizy wybranych przejawów rozpoznanego zagrożenia ze strony Litwy.

Przejawy sporu polsko-litewskiego i zagrożenia ze strony Litwy Kowieńskiej dla bezpieczeństwa II RP

W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. rozpoczęto proces formowania pierwszych założeń polityki zagranicznej II RP w nowych warunkach geopolitycznych. Elementem polityki zagranicznej było

polityczną w ugrupowaniu stanowiły partie prawicowe, w tym chrześcijańsko-demokratyczne, reprezentujące kierunek szowinizmu litewskiego i szerzące demagogiczne hasła antypolskie w społeczeństwie litewskim. Raport polityczny z dnia 29 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919). Strona polska systematycznie podtrzymywała stanowisko, zgodnie z którym Taryba nie reprezentowała większości Litwinów, a jedynie stanowiła marionetkowe narzędzie w rękach polityki zagranicznej Niemiec. Stronie litewskiej już od momentu rozpoczęcia sporu z II RP zarzucano jednocześnie zgłaszanie pretensji terytorialnych do obszarów z dominującą ludnością polską lub białoruską. J. Engelgard, *Litwa w polityce Komitetu Narodowego Polskiego w latach 1917-1919*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, nr 17/1, s. 60.

⁴ M.M. Drozdowski, *Litwa w polityce Józefa Piłsudskiego jako Naczelnika Państwa, Naczelnego Wodza i męża stanu RP*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 3, s. 105. Nie można jednak na tej podstawie wnioskować o możliwościach sojuszu litewsko-bolszewickiego o antypolskim charakterze. Oddziały litewskie walczyły z bolszewikami w czasie wojny z lat 1919-1920, a w badanych latach „antysowiecka pozycja państwa litewskiego była oczywista na arenie międzynarodowej”. Z. Kiaupa, *Litwa w dwudziestym wieku. Republika litewska w latach 1918-1940*, s. 7, <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-10pl.pdf> (23 IV 2018).

⁵ Autor odnosi się zarówno do militarnego aspektu sporu polsko-litewskiego o przynależność Wileńszczyzny i przygranicznych obszarów na granicy polsko-litewskiej, jak i do licznych form popierania przez Litwinów separatyzmu narodowościowego w wielokulturowym społeczeństwie II RP, zwłaszcza na Kresach Wschodnich i wśród ludności białoruskiej, a także mniejszości litewskiej w Polsce. L. Wyszczałski, *Konflikty narodowe i wewnętrzne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2015, s. 41-49.

wpracowanie relacji z sąsiadami, w tym z państwem litewskim⁶, które odzyskało niepodległość 16 II 1918 r., a przyjęło tymczasową konstytucję, proklamującą Republikę Litewską, 2 XI 1918 r.⁷ Już w początkowych miesiącach po odzyskaniu samorządności państwowej Republika Litewska deklarowała antypolskie stanowisko⁸, z kolei strona polska angażowała się w poszerzenie możliwości zdobywania informacji na temat sytuacji u sąsiada, jak również na bezpośrednim pograniczu polsko-litewskim, tj. w pasie przygranicznym wyznaczonym przez tzw. demarkacyjną linię Focha⁹.

W kwietniu 1919 r. Leon Wasilewski, działacz biorący udział w pracach paryskiego Komitetu Narodowego Polski, odnotował zagrożenie dla sprawy II RP zorientowanej wokół zajęcia Wilna. Dotyczyło to ewentualnej akcji kontestacyjnej Litwinów w związku z planowaną przez Polskę kampanią wśród państw Ententy na temat potrzeby rozformowania oddziałów niemieckich na Litwie. Litwini mieli ocenić ustąpienie niemieckich żołnierzy jako przejaw osłabienia własnej pozycji w sporze terytorialnym z Polską¹⁰. W maju 1919 r. dowódca Frontu Litewskiego

⁶ Dnia 19 XI 1918 r. członek Komitetu Polskiego w Wilnie, Władysław Zawadzki, przesłał do Warszawy sprawozdanie z sytuacji na Litwie, odnotowując konieczność wysłania do Wilna delegata rządu RP w celu podjęcia rozmów w przedmiocie normalizacji stosunków polsko-litewskich w nowych warunkach geopolitycznych po zakończeniu I wojny światowej. Sprawozdanie z sytuacji na Litwie z dnia 19 listopada 1918 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/1 (listopad-grudzień 1918).

⁷ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 189. Jak zauważył Piotr Łossowski, kształtowanie relacji sąsiedzkich między II RP a Republiką Litewską od początku napotkało na poważne przeszkody. Za najważniejszą należy traktować nieprzejednane stanowisko rządu kowieńskiego, że to Polska, a nie np. Rosja sowiecka, czy tym bardziej Niemcy, z którymi Litwa nawiązała poprawne relacje, stanowiła główne zagrożenie dla rozwoju samodzielnej państwowości litewskiej. P. Łossowski, *Konflikt...*, s. 112-116.

⁸ W ocenie rządu Litwy Kowieńskiej Polska była postrzegana w charakterze „państwa, którego stanowisko obecne wobec Litwy cechuje imperializm, wobec którego najbardziej agresywne tendencje Niemiec i Rosji są niczym”. Tłumaczenie z francuskiego listu byłego Ministra Finansów Litwy, Marcina Iczasa do Prezesa Stowarzyszenia „Belgique Pont-Euxin” w Paryżu z dnia 3 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

⁹ Demarkacyjna linia Focha została zatwierdzona w lipcu 1919 r., przy udziale sztabu wojskowego państw Ententy. Linia biegła 12 km na zachód od strategicznego węzła kolejowego Grodno-Wilno-Dyneburg, dalej w kierunku rzek Niemen i Czarna Hańcza w stronę granicy z Prusami Wschodnimi, pozostawiając po stronie polskiej takie miasta, jak Wilno, Troki, Orany, Sejny, Suwałki czy Berżniki. P. Łossowski, *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991, s. 18. Linia Focha podzieliła historyczną krainę Suwalszczyznę w oparciu o kryterium etniczne, choć rozwiązanie wypracowane na arenie międzynarodowej nie spotkało się z akceptacją rządu kowieńskiego ze względu na utratę historycznej stolicy Litwy, Wilna oraz powstanie utrudnień w komunikacji kolejowej, w tym na potrzeby transportu sprzętu wojskowego. P. Eberhardt, *op.cit.*, s. 88 i 93.

¹⁰ Sytuacja na Litwie, w Łotwie i Estonii z dnia 28 kwietnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów

przekazał Adiutanturze Generalnej Naczelnego Wodza w Warszawie telegram, z którego wynikało, że Litwini nie zamierzali rezygnować ze współpracy z Niemcami i mieli posuwać się z nimi w stronę Wilna, po wcześniejszym obsadzeniu stanowiska w Szyrwintach (lit. Širvintos), porzuconego bez rozkazu przez szwadron polski¹¹.

W jednym z raportów informacyjnych z 14 III 1919 r. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego (NDWP) ustaliło, że dominującym kierunkiem politycznym w nowo utworzonej Republice Litewskiej były tendencje rosyjsko-bolszewickie, choć przy nikłej możliwości w pełni skutecznej sowietyzacji narodu litewskiego, dążącego do samodzielności politycznej od obcych wpływów państwowych. W ocenie polskich wojskowych zaakcentowano pogląd odnoszący się do zagrożenia dla bezpieczeństwa II RP w związku z prowadzeniem wśród ludności litewskiej zorganizowanej agitacji komunistycznej o antypolskim charakterze. W Wilnie akcją agitacyjną miało kierować dwóch agentów, o nazwiskach Berson i Wolf, nadzorujących wysyłanie współpracowników na Litwę, a także do Polski przez Suwalszczyznę¹².

W ocenie zaprezentowanej przez NDWP w komunikacie z 12 V 1919 r. stosunek państwa litewskiego do Polski oceniono jako wrogi, wyrażający się nie tylko

Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.). Oczekiwania Litwinów w związku z możliwością wykorzystania niemieckiego czynnika wojskowego w sporze z II RP o Wileńszczyznę należy ocenić jako przesadzone, jak również przeszacowane. W rzeczywistości – co potwierdza odwołanie do współczesnego piśmiennictwa – były one niewielkie, zwłaszcza w związku z narzuconym Niemcom przez Ententę po I wojnie światowej obowiązkiem wycofania wojsk niemieckich podległych Dowództwu Frontu Wschodniego z obszaru państw bałtyckich. W. Rezmer, *Walki o Wilno w styczniu 1919 roku – początek wojny polsko-sowieckiej*, „Europa Orientalis” 2010, nr 2, s. 56 i 58. Na uwagę zasługuje odnotowana w archiwaliach informacja, zgodna z którą 29 III 1919 r. niemieckie władze wojskowe w warunkach braku przekazania polskiej władzy cywilnej administracji na Suwalszczyźnie wystosowały do polskiej Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego zawiadomienie o planowanym przekazaniu Litwinom skupionym w Radzie Litewskiej (Tarybie) zarządu cywilnego oraz wojskowego na przełomie marca i kwietnia 1919 r. w polskich powiatach suwalskim i augustowskim. Strona polska wyraziła stanowisko, że „wojska niemieckie spełniają rolę wykonujących tymczasowo rządy okupacyjne do chwili zajęcia całej Suwalszczyzny przez Litwinów”. Raport polityczny z dnia 29 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919). Wydarzenie należy traktować jako działalność na szkodę państwa polskiego, jego bezpieczeństwa i integralności terytorialnej w warunkach kształtowania administracji w polsko-litewskim pasie przygranicznym.

¹¹ W telegramie odnotowano również następujący wniosek: „ogólne wrażenie zatem jest to, że Litwini działają w porozumieniu z Niemcami i że z nimi na razie do ładu nie dojdziemy”. Odpis depezy dowódcy Frontu Litewskiego z dnia 23 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

¹² Raport informacyjny z dnia 14 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

w polityce zagranicznej, ale również w stosowaniu licznych obostrzeń i represji pod adresem uczestników życia politycznego i kulturalnego ludności polskiej na Litwie¹³. Interesującym przejawem zagrożenia bezpieczeństwa II RP było odnotowanie działań niemieckich skupiających się na podsycaniu antagonizmu Polski i Litwy w kręgu litewskiego społeczeństwa i władz kowieńskich oraz udział Niemców w aresztowaniu osób podejrzewanych o pertraktacje z Polakami¹⁴. Z kolei w komunikacie z 24 V 1919 r. podkreślono, że członkowie Komitetu Obrony Litwy rządu kowieńskiego mieli dążyć do sprowokowania walki z wojskami polskimi, które oswobodziły Wilno. Cel działań litewskich ukierunkowano na odebranie miasta Polakom¹⁵. Zanotowano również dążenia litewskie do zdyskredytowania pozycji Polski na arenie międzynarodowej i podkreślenia przez delegację litewską zaborczej polityki II RP wobec ziem litewskich¹⁶. Działania nasiliły się od września 1920 r., gdy spór polsko-litewski przeniesiono na forum Ligi Narodów¹⁷.

¹³ Przykładem zagrożenia dziedzictwa kulturowego i ciągłości życia kulturalnego Polonii jest aresztowanie prezesa Komitetu Polskiego w Kownie, aktywisty społecznego, Ignacego Sokołowskiego. Władze litewskie zamierzały zlikwidować ważny ośrodek polskiej działalności kulturalnej, a także ograniczyć znaczenie mniejszości polskiej w kraju w perspektywie przygotowań do wyborów do sejmu litewskiego. Depesza o aresztowaniach w Kownie z dnia 12 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

¹⁴ Komunikat informacyjny z dnia 12 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

¹⁵ Komunikat informacyjny z dnia 24 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

¹⁶ Odpis meldunków z Kowieńszczyzny z dnia 14 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919). Warto nadmienić, że litewski sprzeciw na arenie międzynarodowej wobec imperialistycznych w ocenie rządu kowieńskiego działań Polski deklarowano w warunkach problemów II RP z ludnością białoruską na Kresach Wschodnich. Dążąc do wykorzystania trudnego położenia wewnętrznego w Polsce, stronnicy premiera rządu Białoruskiej Republiki Ludowej, Waclawa Łatowskiego, próbowali przeformować związek federacyjny z Litwą, który stanowiłby dodatkowe zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa polskiego w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości. Trudno nie zgodzić się z Michałem Gałędkiem, który wyraził przekonanie, że w praktyce władze II RP stanęły w obliczu stworzenia ewentualnego „wspólnego litewsko-białoruskiego frontu przeciw Rzeczypospolitej, który na Wileńszczyźnie miał przybrać postać ruchu zdolnego przeciwstawić się prądom polonizacyjnym”. M. Gałędek, *Ocena działalności białoruskich organizacji politycznych w świetle tajnych raportów polskich struktur rządowych na Litwie Środkowej*, [w:] *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2006, s. 92.

¹⁷ Liga Narodów wydała 20 IX 1920 r. specjalną rezolucję o potrzebie wypracowania kompromisowego rozwiązania między stronami i wezwała je do zaprzestania starć wojskowych w pasie przygranicznym. Wysunięto również propozycję wysłania w region konfliktu członków

Pomimo niekorzystnej sytuacji we wzajemnych stosunkach, 20-21 V 1919 r. strona polska (reprezentowana przez kpt. Perkowicza, kpt. Mackiewicza oraz rtm. Grabowskiego) wzięła udział w pertraktacjach rozejmowych z delegacją litewską (reprezentowaną przez płk. Gedgaudasa i mjr. Gawianisa). Rozmowy miały charakter wojskowy. Strona polska otrzymała ultimatum ustanowienia trwałej linii demarkacyjnej wzdłuż linii Dźwińsk-Wilno-Orany, aby oddać Litwinom zarządzanie linią kolejową między Wilnem a Dźwińskiem (dzisiejszy Dyneburg przy granicy litewsko-łotewskiej). Litwini zażądali dodatkowo zagwarantowania w Wilnie stacji towarowej i pomieszczenia dla składów materiału wojskowego lub zapewnienia ulokowania administracji wojskowej w części miasta ze składami. Delegaci polscy odnotowali, że:

Litwini uprawiają z wojskami niemieckimi szantaż, chcąc dowództwo polskie zastraszyć i przez to, wykorzystując sytuację, wejść na terytorium Wileńszczyzny i samego Wilna. Charakter ultymatywny ich propozycji świadczy, że są całkiem pod wpływem Niemców. Żądania stawiane przez Litwinów w sprawie oddania im kolei Wilno-Dźwińska, jako drogi operacyjnej ma na celu pozbawienie Polski bezpośredniej łączności z państwami, z którymi oni starają się nawiązać ścisły sojusz¹⁸.

Stanowisko należy ocenić jako interesujące, ponieważ świadczyło o bezpośrednim zagrożeniu przez Litwę polskich interesów polityki zagranicznej w związku z realizacją założeń polityki bałtyckiej¹⁹.

Komisji Kontrolnej Ligi Narodów. L. Wyszczelski, *Wilno...*, s. 211. Obszerniej na ten temat zob. Z. Cesarz, *Polska a Liga Narodów. Kwestie terytorialne w latach 1920-1925. Studium prawno-polityczne*, Wrocław 1993, s. 150-164. Należy jednak podzielić pogląd Stanisława Sierpowskiego, który uważa, że działania Ligi Narodów nie przyczyniły się w istotnym stopniu do załagodzenia sporu polsko-litewskiego z racji opozycyjnego postulatów obu stron w sprawie przynależności państwowej Wilna. S. Sierpowski, *Litewsko-polski „stan wojny” w świetle Paktu Ligi Narodów*, [w:] *Spółczesność, państwo, modernizacja*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002, s. 73.

¹⁸ Raport o sytuacji na Litwie z pertraktacji z delegacją litewską w dniach 20 i 21 maja 1919 roku, przesłany dnia 26 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

¹⁹ Zagrożenie ze strony Litwy nie przeszkodziło jednak Polakom podpisać 30 XII 1919 r. porozumienia o współpracy wojskowej z Łotwą, jako jednego z pierwszych poważniejszych przejawów realizacji założeń polityki bałtyckiej. T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Łotwy 1914-1921*, Warszawa 1999, s. 240. W literaturze podkreśla się, że sprzyjającym czynnikiem dla starań polskiej dyplomacji było zgodne stanowisko Łotwy i Estonii, ponieważ państwa nie aprobowały nieprzejednanego sprzeciwu władz Litwy Kowieńskiej w sprawie odmowy utrzymywania relacji z II RP. H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919-1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 2001, s. 136. Przedstawiony argument o próbach osłabienia kontaktów Polski z pozostałymi krajami bałtyckimi, jak również wcześniejszy argument o dyskredytowaniu Polski na arenie międzynarodowej, świadczą o destabilizującym wpływie Litwy na polską politykę zagraniczną, a tym samym o osłabieniu bezpieczeństwa II RP.

W lipcu 1919 r. Sekcja Spraw Wschodu NDWP uzyskała informacje na temat antypolskich działań wojsk na Litwie, formułując w odniesieniu do problemu wskazówki dla polskiego wywiadu wojskowego. Dotyczyły prób zmotywowania oddziałów litewskich znajdujących się na froncie wojny polsko-bolszewickiej do usunięcia oddziałów polskich z Wilna, przy jednoczesnej popularyzacji w litewskiej prasie antypolskich nastrojów. Przekazy prasowe miały w litewskim społeczeństwie popularyzować pogląd o zaborczej polityce władz II RP. Przekazywano pogląd o samowolnym przekroczeniu przez żołnierzy WP linii demarkacyjnej, napadaniu na posterunki litewskie oraz inicjowaniu bratobójczej wojny między narodami. Odnotowano wojskowe i polityczne przygotowania rządu kowieńskiego do odebrania ziem zajętych przez WP, zwłaszcza formowanie nowych oddziałów i uzupełnianie korpusu oficerskiego, a także udzielenie pożyczki wewnętrznej w wysokości 30 mln ostmarek na pokrycie wydatków dotyczących rozbudowy armii²⁰.

Przygotowania miały objąć wdrożenie w życie planu obronnego, przewidującego sojusz z Niemcami, wycofanie oddziałów litewskich do Prus Wschodnich, częściowe rozformowanie armii – w ocenie litewskich wojskowych – niemającej szans w regularnym starciu z WP, a także utworzenie oddziałów partyzanckich do walki w pasie przygranicznym. Władze NDWP uzyskały również informację, z której wynikało, że litewski Sztab Wojskowy przyjął 8 VII 1919 r. komunikat o rozpoczęciu wojny z II RP²¹. Do formalnego wypowiedzenia wojny jednak nie doszło z uwagi na wystosowaną przez Republikę Litewską do Najwyższej Rady Wojennej Ententy prośbę o interwencję w sprawie wyznaczenia linii demarkacyjnej. Od 1920 r. Litwini wiązali z kolei nadzieje na wykorzystanie możliwości dyplomatycznych na forum Ligi Narodów w celu uzyskania korzystnych dla siebie rozstrzygnięć w konflikcie z Polską. Jak zauważył Stanisław Sierpowski, ówczesne stosunki pomiędzy obydwojma krajami utrzymywały się na stopie wrogiej, którą można było określić mianem „ani pokój, ani wojna”²². Komunikat litewskiego Sztabu Wojskowego należało traktować wyłącznie jako deklaracyjny, bez formalnej zmiany stanu stosunków litewsko-polskich na arenie międzynarodowej.

W przywołanym już komunikacie informacyjnym z 18 VII 1919 r. ustalono ponadto, że załogi polskie znajdujące się na froncie wojny polsko-bolszewickiej były częstokroć atakowane przez Litwinów, czego przykładem był napad

²⁰ Sytuacja na Litwie i w Białorusi – komunikat informacyjny z dnia 18 lipca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

²¹ W ocenie zagrożenia ze strony Litwy dla bezpieczeństwa II RP w połowie 1919 r. dominowało następujące przekonanie: „Polityka uprawiana przez rząd litewski w ostatnich czasach zaostrzyła stosunki polsko-litewskie do tego stopnia, że konflikt zbrojny staje się prawie nieunikniony”. *Ibidem*.

²² S. Sierpowski, *op.cit.*, s. 80.

w miejscowości Różana. Ważną informacją ustaloną przez Sekcję Spraw Wschodu NDWP było stwierdzenie nikłej przydatności żołnierzy w oddziałach litewskich do obrony pogranicza polsko-litewskiego przed ofensywą Rosji bolszewickiej w toku prognozowanego rozwoju wojny polsko-bolszewickiej²³. Litwa nie tylko nie stanowiła wiarygodnego partnera do wspólnej obrony przed atakiem bolszewickim, ale była czynnikiem potencjalnie osłabiającym działania WP²⁴.

W połowie września 1919 r. armia litewska dyslokowała 6 tys. piechoty oraz 200 jazdy na front polski, obsadzając linię demarkacyjną w polsko-litewskim pasie przygranicznym. Należy zaznaczyć, że siły piechoty były o tysiąc większe niż na froncie litewsko-bolszewickim, co świadczyło o zainteresowaniu rządu kowieńskiego nasileniem akcji antypolskiej na obszarze przygranicznym²⁵. W tym samym czasie Polacy uzyskali informacje o narastających prześladowaniach ludności polskiej na Kowieńszczyźnie. Wyrywkowe aresztowania ludności polskiej, stosowanie przemocy przez litewskich policjantów w czasie przesłuchań oraz pobicia członków rodzin Polaków, których podejrzewano o sympatie propolskie, stanowiły główne przejawy godzące w interesy II RP związane z ochroną Polonii na Kowieńszczyźnie. Władze litewskie stosowały również szantaż pod adresem NDWP, grożąc rozstrzelaniem więźniów polskich w przypadku posunięcia się wojsk polskich poza Wilno i prób zajęcia Kowieńszczyzny²⁶.

Interesującym przejawem znaczenia sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP było dostrzeżenie agitacji litewskiej w WP, odnotowanej w raporcie sytuacyjnym NDWP z lutego 1921 r., w którym stwierdzono:

Wysłannicy litewscy zasypują masowo żołnierza literaturą agitacyjną pod formą meldowanych już „listów do żołnierza polskiego”. Ulotki te pisane są bardzo zrzęcznie, argumentowanie bardzo przemawia do przekonania łatwowiernych żołnierzy,

²³ Sytuacja na Litwie i w Białorusi – komunikat informacyjny z dnia 18 lipca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

²⁴ W literaturze wyrażono przekonanie, że wśród polityków litewskich przeważał przez znaczny okres wojny polsko-bolszewickiej „pogląd, że tylko zwycięstwo Armii Czerwonej może zapewnić Litwie pełną suwerenność”. J. Odziemkowski, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*, Warszawa 2004, s. 233. Warto zaznaczyć, że Litwa, pomimo oficjalnej neutralności w wojnie polsko-bolszewickiej, zawarła z bolszewikami 12 VII 1920 r. traktat, który został odebrany zarówno przez władze polskie, jak i przez Ligę Narodów, jako przejaw złamania zasady neutralności. J. Żenkiewicz, *Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską*, Toruń 2001, s. 149.

²⁵ Informacje z Litwy z dnia 17 września 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

²⁶ Raport polityczny Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego w Wilnie [1919], AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

tak, że niebezpieczeństwo przez ich rozpowszechnianie musi być zażegnane przez poważną pracę kulturalno-oświatową z naszej strony, czego dotąd nie widać²⁷.

Co więcej, podkreślono, że w warunkach planowanego zawarcia pokoju między II RP a Rosją bolszewicką stanowisko Litwinów wobec konfliktu oraz umocnienia pozycji Polski pozostawało nieprzejednane i zorientowane na manifestowaniu wrogiego nastawienia. Odnotowano wzmocnienie antypolskiej propagandy Litwy Kowieńskiej nastawionej głównie na dyskredytowanie władz polskich, w tym osiągnięć w walce z bolszewikami²⁸.

Odnosząc się z kolei do problematyki agitacji litewskiej, tyle że nie w kręgach wojskowych, ale wśród ludności polskiej na Litwie Kowieńskiej i na obszarze guberni wileńskiej, można zauważyć, że od końca 1920 r. jej głównym czynnikiem byli katolicy księży litewscy²⁹. Oprócz tego Litwini prowadzili ofensywne i defensywne działania wywiadowcze, przy udziale członków ugrupowania Szawlej Partaj. Było to ugrupowanie nacjonalistyczne, wyrażające cele dotyczące walki z Polską, którą oceniano propagandowo jako najeźdźcę i zaborcę Wileńszczyzny.

²⁷ Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 24 lutego 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza,teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921). Problematyka agitacji litewskiej w WP nie została dotychczas szerzej przedstawiona w literaturze, a stanowi wątek niezwykle interesujący, wyłamujący się niejako z dominującego kierunku badań oddziaływania agitacji oraz propagandy bolszewickiej. Warto przy tej okazji wspomnieć o istotnym uwarunkowaniu antypolskiej akcji propagandowo-agitacyjnej wśród Litwinów, wynikającej z faktu działalności Komunistycznej Partii Litwy i Białorusi. Utworzone 6 III 1919 r. ugrupowanie stanowiło podbudowę dla rozprzestrzeniania ideologii komunizmu na pograniczu litewsko-białoruskim. A. Miodowski, *Dywerysja polityczna KPRP przeciwko Wojsku Polskiemu na przełomie lat 1918/1919*, „Studia Podlaskie” 2015, t. 23, s. 169. Tego rodzaju szkodliwe dla polskiego bezpieczeństwa i potencjału wojskowego oddziaływanie wpisywało się w bardziej ogólną strategię indoktrynacji rewolucyjnej w WP, zainicjowaną w pierwszych miesiącach od odzyskania przez Polskę niepodległości. Obszerniej na ten temat zob. A. Miodowski, *Indoktrynacja rewolucyjna w Wojsku Polskim w pierwszych miesiącach po odzyskaniu niepodległości (listopad 1918-marzec 1919)*, „Białostockie Teki Historyczne” 2012, t. 10, s. 155-172.

²⁸ Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 24 lutego 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza,teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).

²⁹ Szerzej do problematyki agitacji litewskiej ze strony księży katolickich odniósł się Janusz Szczepański, wskazując m.in. na odmowę przez duchownych ogłaszania odezów werbunkowych do Wojska Polskiego. Dodaje, że w agitacji prowadzonej w strukturach cywilnych wykorzystywano z kolei nagłaśnianie potknięć ze strony polskiej administracji na Wileńszczyźnie, jak również nadużyć, których dopuszczali się polscy żołnierze na ludności cywilnej w czasie zajmowania regionu. J. Szczepański, *op.cit.*, s. 153. Zachowane archiwalia sugerują, że agitacja ze strony litewskiego duchowieństwa obejmowała w szczególności przekaz skierowany do chłopstwa. Treść odezów dotyczyła przestrzegania przed Polakami, których celem miało być w ocenie litewskich księży odebranie majątków ziemskich miejscowej ludności i powiększenie stanu posiadania „panów polskich”. Raport w sprawie Litwy i Białorusi z dnia 23 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza,teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

Stworzyło zbrojne oddziały partyzanckie, których zadania dotyczyły wywiadu oraz niepokojenia i rabunków ludności w miejscowościach, w których zamieszkiwała duża część Polaków. Działalność ugrupowania monitorowała defensywna struktura polskiego wywiadu wojskowego w postaci ekspozytury w Suwałkach, która uskarżała się na brak dostatecznych informacji, a nawet materiałów piśmienniczych dla przeciwstawienia się podobnej agitacji litewskiej. W archiwaliach stwierdzono jednocześnie słabość polskich kontradział na wymienione przejawy agitacji ze strony Litwinów, zwłaszcza niską efektywność pracy defensywnej ekspozytury w Suwałkach³⁰. Obserwację litewskich działań wojskowych w pasie przygranicznym nasilono w 1921 r. Oprócz regularnych wojsk odnotowano działalność sił partyzanckich w okolicach miasta Wisztyniec pod dowództwem niemieckiego feldfebla marynarki, Józefa Dobajtisa. W gminie Daugi na Wileńszczyźnie działała z kolei grupa partyzancka pod dowództwem księdza Mironasa, zajmująca się werbunkiem i agitacją antypolską miejscowej ludności³¹.

Na początku 1921 r. ważną osią sporu polsko-litewskiego były rozbieżności stanowisk politycznych dotyczących ewentualnego plebiscytu w sprawie przynależności narodowej poszczególnych terytoriów na pograniczu obu państw. Litwa zażądała wyłączenia z przedmiotu plebiscytowego Wilna oraz całego obszaru guberni wileńskiej, tj. ziem na północ od linii demarkacyjnej Marcz-Orany-Bastuny. Zaproponowała przeprowadzenie głosowania ludności w powiatach: dziśnieńskim, wileńskim, prużańskim, nowogrodzkim, słonimskim i wołkowyskim, a także w częściach powiatów białostockiego, suwalskiego, sokólskiego i augustowskiego. Strona polska nie zgodziła się na wyłączenie mieszkańców Wilna i okolicznych miejscowości z udziału w plebiscycie, zdając sobie sprawę z faktu zamieszkiwania na obszarze Litwy Środkowej znaczącego odsetka ludności

³⁰ W tym samym dokumencie wyrażono obawę w związku z pogarszającymi się nastrojami ludności polskiej na obszarach przygranicznych z Litwą, że większość mieszkańców była gotowa poprzeć Litwę w przypadku ewentualnego plebiscytu o przyłączeniu spornych ziem. Przy niemalym udziale ze strony agitacji i propagandy litewskiej groziło to destabilizacją bezpieczeństwa w pasie przygranicznym, bądź utratą ziem postrzeganych jako należne II RP w związku z tradycją historyczną i przeważającym odsetkiem Polaków jako mieszkańców. Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 15 grudnia 1920 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921). W ocenie Piotra Łossowskiego, działania agitacyjne Litwy cechowała wysoka skuteczność zwłaszcza po nasileniu antypolskiego nastawienia w związku z buntem Żeligowskiego z października 1920 r. i proklamowaniu uzależnionej od Polski republiki Litwy Środkowej ze stolicą w Wilnie. P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*, Warszawa 1966, s. 341. W rzeczywistości akcja antypolska miała bardziej ciągły charakter, a dotychczas zaprezentowane odniesienia do materiałów archiwalnych prowadzą do wniosku, że władze polskie musiały liczyć się z opisywanym zagrożeniem w całej perspektywie 1919-1922.

³¹ Niedokończony raport o dyslokacji oddziałów litewskich z dnia 17 czerwca 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/38 (kwiecień-czerwiec 1921).

polskiej³². W warunkach komentowanej sprawy plebiscytowej, którą Polska przyniosła dodatkowo na forum Ligi Narodów, odnotowywano działania wojsk Litwy Kowieńskiej, mające stanowić w ocenie strony polskiej pogwałcenie warunków tymczasowego rozejmu polsko-litewskiego po zajęciu Litwy Środkowej³³.

W styczniu 1922 r. polski wywiad wojskowy zorientował się w założeniach reformy agrarnej w Litwie Kowieńskiej, zagrażającej interesom polskich obywateli. Władze wprowadziły ograniczenie, zgodnie z którym żaden obywatel nie mógł posiadać ziemi przekraczającej 80 ha, natomiast stwierdzenie przez specjalne komisje okręgowe złego gospodarowania majątkiem mogło wiązać się nawet z pełnym ich wywłaszczeniem bez odszkodowania. Państwo miało przejąć majątki osób nieobecnych w chwili ogłoszenia prawa o reformie agrarnej. Ustanowiono szeroki katalog rodzajów własności podlegającej wywłaszczeniu bez odszkodowania. Strona polska oceniła reformę jako formę konfiskaty dóbr prywatnych oraz jako „akt przemocy”³⁴, sprzeczny z ideą wprowadzenia równowagi gospodarczej i społecznej, a zarazem zagrażający interesom ekonomicznym i położeniu obywateli polskich posiadających własność ziemską na obszarze Litwy Kowieńskiej. Wyrażono następujące stanowisko: „Jest to jawny rabunek przez Państwo litewskie części polskiego majątku narodowego w wysokości około 170 mld rubli złotem. (...) Mamy więc tu tylko zmianę osób: właściciela Polaka, na wzbogaconego w Ameryce Litwina”³⁵.

Dnia 18 II 1922 r. Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza wydała *Memoandum w sprawie programu politycznego polityki polskiej w stosunku do obecnego państwa litewskiego*. Oceniono, że działania władz litewskich charakteryzowały się dążeniem do odosobnienia wszelkich przejawów polskości na Litwie od państwowości polskiej. Dostrzeżono, że antagonizm polsko-litewski był krzewiony rozmyślnie przy udziale litewskich polityków i wojskowych, znajdując posłuch społeczeństwa litewskiego. Sformułowano rekomendację zaprzestania politycznych działań zakulisowych celem nieoficjalnego inspirowania polskości na Litwie. Wyrażono także propozycję rezygnacji z dążeń zmiany granic na północy

³² W literaturze szacuje się, że na obszarze guberni wileńskiej Polacy stanowili dominujący odsetek mieszkańców (42% osób), podczas gdy udział Litwinów kształtował się na poziomie 18%, będąc niższym od udziału ludności białoruskiej (23% osób) i nieznacznie wyższym od udziału Żydów (13% ludności). Dla porównania, udział Litwinów mieszkających na obszarze guberni kowieńskiej kształtował się na poziomie 67%, podczas gdy udział Polaków wyniósł 11%. A. Piskozub, *Wspólnota cywilizacyjna mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, red. P. Eberhardt, Warszawa 2008, s. 198-199.

³³ Komunikat informacyjny o sytuacji politycznej w kraju i zagranicą z dnia 10 stycznia 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).

³⁴ Raport pt. Reforma agrarna na Litwie Kowieńskiej z dnia 11 stycznia 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/42 (grudzień 1921-luty 1922).

³⁵ *Ibidem*.

i rozszerzenia obszaru RP o ziemie włączone do Litwy aż do ostatecznej legitymizacji sytuacji na Wileńszczyźnie³⁶. Legitymizacja włączenia Ziemi Wileńskiej do II RP zakończyła okres kształtowania państwowości polskiej i granicy państwowej na północnym wschodzie. Przeniosła relacje polsko-litewskie na nowy jakościowo spór i konflikt, który trwał przez całe dwudziestolecie międzywojenne³⁷.

Krótko po inkorporacji Ziemi Wileńskiej do II RP Litwini zainicjowali, zwłaszcza na obszarze powiatu święciańskiego, „akcję terrorystyczną, czego dowodem jest cały szereg zabójstw i napadów”³⁸. W powiecie święciańskim i gminie

³⁶ Program polityczny wobec Litwy z dnia 18 lutego 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922). W domyśle twórców memorandum mianem legitymizacji sytuacji na Wileńszczyźnie z pewnością należało postrzegać przygotowania do wydania uchwały Sejmu Wileńskiego, na mocy której Litwa Środkowa miała zostać włączona do II RP. Postulat został zrealizowany szybko, ponieważ uchwałę w przedmiocie przynależności państwowej Ziemi Wileńskiej podjęto już 20 II 1922 r. Zdecydowano się ukształtować ustrój administracyjny i samorządowy jako tożsamy z ustrojem ogólnopaństwowym, bez nadania Wileńszczyźnie statusu autonomii, mimo sprzeciwu ze strony ugrupowań mniejszościowych. Stanowisko ponowiono w uchwale Sejmu Wileńskiego z dnia 25 II, dzięki czemu potwierdzono rządowe założenia inkorporacyjne. M. Gałędek, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk 2012, s. 125. Końcowym rezultatem procesu przyłączenia Ziemi Wileńskiej do II RP było wydanie przez Sejm Ustawodawczy ustawy z 6 IV o objęciu władzy państwowej nad tym regionem. Zob. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 roku o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską (Dz.U. 1922, nr 26, poz. 213), przedwojenne nieobowiązujące. W literaturze ocenia się, że działania polskich władz były ukierunkowane na ukształtowanie warunków do „ostatecznego uregulowania kwestii granicy polsko-litewskiej – jako niezbędnego warunku pokoju w regionie”. W. Materski, *Na widencie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918-1943*, Warszawa 2005, s. 184. Włączenie Wileńszczyzny do II RP niewątpliwie wzmacniało pozycję geostrategiczną Polski także w relacjach z Rosją sowiecką, a od grudnia 1922 r. – Związkiem Sowieckim, tym samym wpływając na bezpieczeństwo zewnętrzne, niezależnie od pogorszenia relacji z Litwą jako wrogiem militarnym dla II RP. Argumentem dla uzasadnienia stanowiska będzie wyrażony w piśmiennictwie pogląd, że włączenie Wileńszczyzny do Polski „radykalnie zmieniło (...) sytuację polityczną, kończąc okres niepewności co do przyszłych losów Wilna i wzmacniając poczucie stabilizacji”. M. Gałędek, *Ocena działalności...*, s. 102. Wszystkie wymienione rozstrzygnięcia prawne nie zostały uznane przez Litwę Kowieńską, która traktowała Wilno jako swoją stolicę, co potwierdzono w ustawach zasadniczych z 1928 i 1938 r. M. Giżyńska, *Tryby zmian konstytucji w Republice Litewskiej (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, red. S. Bożyk, Białystok 2013, s. 504-505.

³⁷ Trudno nie zgodzić się z Jerzym Żenkiewiczem, który uważa, że kilkuletni spór o Wilno był jedną z najważniejszych osi problemowych polsko-litewskiego konfliktu również w późniejszych latach dwudziestolecia międzywojennego. J. Żenkiewicz, *op.cit.*, s. 150.

³⁸ Polski wywiad wojskowy prowadził rozpoznanie antypolskich działań ze strony Litwinów. Udało się w szczególności ustalić, że w miejscowościach Szyrwinty i Muśniki, ponad 50 km od Wilna, mieściło się centrum wywiadu litewskiego na Litwę Środkową. Głównym źródłem informacji dla Litwinów było zbieranie wiadomości od przejeżdżających żołnierzy, a także szeregowych zabezpieczających pas przygraniczny z Litwą Kowieńską. Polski wywiad dysponował dobrym rozeznaniami inspiratorów oraz realizatorów działań wyrotowych.

wiejskiej Olkieniki na Litwie Środkowej skupiała się główna działalność tajnych litewskich organizacji wywrotowych i dywersyjnych. Efektami działań Litwinów były napady na polskich oficerów i szeregowych, morderstwa polskich posiadaczy ziemskich i kradzieże (np. okradzenie domu ludowego Straży Kresowej), niszczenie sieci telefonicznej i telegraficznej, a także utrzymywanie oddziałów partyzanckich w gotowości do realizacji doraźnych ataków. Wśród zbrodni popełnionych na obywatelach polskich wymieniono np. morderstwo rodziny Adamowiczów w powiecie święciańskim, popełnione przez szeregowca Włodzimierza Pietrowa, a także zabójstwo Jana Koczonika, właściciela ziemskiego w gminie Duksyty. Innym przykładem aktu terroru na polskiej ludności było zabójstwo jednego z dowódców 4-go łódzkiego baonu Wojska Polskiego, por. Ptaszka, w trakcie objazdu placówek w okolicach Dukszt. W miejscowości Ginutany postrzelono z kolei polskiego chorążego Grodzickiego³⁹

We wsiach Kierdejki, Szejrewty i Strypejki (dzisiejsza wieś Sterpejki w województwie podlaskim) odnotowano działalność oddziałów partyzanckich w sile 300 osób każdy, uzbrojonych w karabiny, broń krótką oraz granaty. Stwierdzono działania na niekorzyść Polski ze strony prowizorycznie zorganizowanych grup młodzieży na obszarze Wileńszczyzny uchylających się od poboru do armii polskiej⁴⁰. Wszystkie wymienione przejawy stanowiły zagrożenie dla bezpieczeństwa II RP, z którymi należało się liczyć, aby chronić integralność granicy na północnym wschodzie oraz bezpieczeństwo na Wileńszczyźnie jako ważnym regionie przyłączonym do Polski w 1922 r. Z opracowań informacyjnych mieszczącej się w Wilnie Ekspozytury Nr 1 Oddziału II Sztabu Generalnego WP wynikało, że w połowie 1922 r. szereg wypadków miało świadczyć „o niezmiernie antypolskim kursie polityki litewskiej”⁴¹ i trudnym do przełamania w najbliższym czasie impasse w stosunkach między obydwoma państwami.

Zakończenie

Z zaprezentowanych argumentów należy przedstawić następujące wnioski:

- 1) spór polsko-litewski w latach 1919-1922 wpisuje się w kontekst trudności, przed którymi stanęły władze II RP w dziedzinie organizacji bezpieczeństwa

Sprawozdanie Komendy Głównej Policji Państwowej Litwy Środkowej z ruchu politycznego i ekonomiczno-społecznego za luty 1922 r., AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Komunikat specjalny o sytuacji politycznej na Litwie Kowieńskiej w okresie od 25 czerwca do 10 lipca 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/44 (kwiecień-sierpień 1922).

- na Kresach Wschodnich w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości;
- 2) Litwa Kowieńska pozostawała państwem wrogo nastawionym wobec II RP. Nastawienie północno-wschodniego sąsiada Polski było zorientowane na odzyskanie Ziemi Wileńskiej i ograniczanie wpływu polskości na obszarze traktowanym jako przynależny Litwie;
 - 3) stanowisko Litwy oraz działania realizowane przy wsparciu władz kowieńskich doprowadziły do licznych przejawów zagrożenia bezpieczeństwa państwa polskiego;
 - 4) szkodliwe dla bezpieczeństwa II RP znaczenie sporu z Litwą uwidoczniło się w działaniach wojska litewskiego w pasie przygranicznym, akcjach dywersyjnych i partyzanckich, osłabianiu możliwości stabilizacji bezpieczeństwa na Ziemi Wileńskiej, antypolskiej agitacji w WP, wśród ludności Litwy Środkowej i Litwy Kowieńskiej, czy szkalowaniu Polski na arenie międzynarodowej.

Obrona tezy o istnieniu licznych przesłanek świadczących o sporze polsko-litewskim w latach 1919-1922, a także dobrym rozpoznaniu przez polski wywiad wojskowy przejawów zagrożenia bezpieczeństwa II RP w związku z działaniami litewskimi znajduje uzasadnienie w oparciu o przedstawione argumenty. Konflikt polsko-litewski wpisuje się w szczególnie ważną dla ówczesnych władz polskich materię umacniania niezależnej państwowości i kształtowanie stabilnych granic. Pomimo tego, że Polska była państwem silniejszym militarnie, zagrożenie ze strony Litwy Kowieńskiej stanowiło realne wyzwanie w dziedzinie ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego i obrony granic zewnętrznych II RP.

Abstract

Tomasz Landmann

The importance of Polish-Lithuanian disputes for security of The Second Polish Republic in the years 1919-1922. Selected symptoms (part 1)

The aim of the article is to present the most important premises demonstrating Poland's recognition of the Lithuanian threat to the Second Polish Republic in the process of creating the security of a reborn Poland. The analysis was based on archival material from the Archive of the Józef Piłsudski Institute in America as well as on available literature.

It was assumed that in 1919-1922 there were numerous indications of a Polish-Lithuanian dispute going on, and Polish military intelligence had a good recog-

nition of the manifestations of the security threat of the Second Polish Republic on the part of Lithuania.

The arguments presented allow us to state that the anti-Polish activities of Lithuanian Kowienska part concerned various manifestations and had an impact on the security of the Second Polish Republic and Poles living in the territory of Lithuania. The dispute between the states was of a military nature, concerning territorial rivalry, but it also concerned a political and diplomatic conflict. The Lithuanians used numerous acts of subversion, as well as sabotage towards the actions of Polish authorities, both in the area of Wielen Land and the border strip marked by the demarcation Foch line.

Keywords: II RP, security, conflict, Lithuania, military intelligence

References

Legal acts:

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 roku o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską (Dz.U. 1922, nr 26, poz. 213), przedwojenne nieobowiązujące.

Archival sources:

Depesza o aresztowaniach w Kownie z dnia 12 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

Informacje z Litwy z dnia 17 września 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

Komunikat informacyjny o sytuacji politycznej w kraju i zagranicą z dnia 10 stycznia 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).

Komunikat informacyjny z dnia 12 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

Komunikat informacyjny z dnia 24 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

Komunikat specjalny o sytuacji politycznej na Litwie Kowieńskiej w okresie od 25 czerwca do 10 lipca 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/44 (kwiecień-sierpień 1922).

- Niedokończony raport o dyslokacji oddziałów litewskich z dnia 17 czerwca 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/38 (kwiecień-czerwiec 1921).
- Odpis depechy dowódcy Frontu Litewskiego z dnia 23 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).
- Odpis meldunków z Kowieńszczyzny z dnia 14 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).
- Program polityczny wobec Litwy z dnia 18 lutego 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).
- Raport informacyjny z dnia 14 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).
- Raport o sytuacji na Litwie z pertraktacji z delegacją litewską w dniach 20 i 21 maja 1919 roku, przesłany dnia 26 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).
- Raport polityczny Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego w Wilnie [1919], AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).
- Raport polityczny z dnia 29 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).
- Raport pt. Reforma agrarna na Litwie Kowieńskiej z dnia 11 stycznia 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/42 (grudzień 1921-luty 1922).
- Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 15 grudnia 1920 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).
- Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 24 lutego 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).
- Raport w sprawie Litwy i Białorusi z dnia 23 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).
- Sprawozdanie Komendy Głównej Policji Państwowej Litwy Środkowej z ruchu politycznego i ekonomiczno-społecznego za miesiąc luty 1922 r., AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).

Sprawozdanie z sytuacji na Litwie z dnia 19 listopada 1918 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/1 (listopad-grudzień 1918).

Sytuacja na Litwie i w Białorusi – komunikat informacyjny z dnia 18 lipca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

Sytuacja na Litwie, w Łotwie i Estonii z dnia 28 kwietnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/105 (Odpisy różnych aktów Oddziału II Naczelnego Dowództwa z 1919 r.).

Tłumaczenie z francuskiego listu byłego Ministra Finansów Litwy, Marcina Iczasa do Prezesa Stowarzyszenia „Belgique Pont-Euxin” w Paryżu z dnia 3 maja 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/16 (kwiecień-czerwiec 1919).

Scientific studies:

Batowski, H., *Między dwiema wojnami 1919-1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 2001.

Cesarz, Z., *Polska a Liga Narodów. Kwestie terytorialne w latach 1920-1925. Studium prawno-polityczne*, Wrocław 1993.

Drozdowski, M.M., *Litwa w polityce Józefa Piłsudskiego jako Naczelnika Państwa, Naczelnego Wodza i męża stanu RP*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 3.

Eberhardt, P., *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997.

Engelgard, J., *Litwa w polityce Komitetu Narodowego Polskiego w latach 1917-1919*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, nr 17/1.

Gałędek, M., *Ocena działalności białoruskich organizacji politycznych w świetle tajnych raportów polskich struktur rządowych na Litwie Środkowej*, [in:] *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, eds. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2006.

Gałędek, M., *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk 2012.

Giżyńska, M., *Tryby zmian konstytucji w Republice Litewskiej (zagadnienia wybrane)*, [in:] *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, ed. S. Bożyk, Białystok 2013.

Grygajtis, K., *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Częstochowa 2001.

Kiaupa, Z., *Litwa w dwudziestym wieku. Republika litewska w latach 1918-1940*, <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-10pl.pdf>.

Łossowski, P., *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996.

Łossowski, P., *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991.

Łossowski, P., *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*, Warszawa 1966.

- Materski, W., *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918-1943*, Warszawa 2005.
- Miodowski, A., *Dywersja polityczna KPRP przeciwko Wojsku Polskiemu na przełomie lat 1918/1919*, „*Studia Podlaskie*” 2015, t. 23.
- Miodowski, A., *Indoktrynacja rewolucyjna w Wojsku Polskim w pierwszych miesiącach po odzyskaniu niepodległości (listopad 1918-marzec 1919)*, „*Białostockie Teki Historyczne*” 2012, t. 10.
- Misiuk, A., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Odziemkowski, J., *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*, Warszawa 2004.
- Paluszyński, T., *Walka o niepodległość Łotwy 1914-1921*, Warszawa 1999.
- Paruch, W., *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926-1939)*, Lublin 1997.
- Pepłoński, A., *Wywiad Polski na ZSRR 1921-1939*, Warszawa 1996.
- Piskozub, A., *Wspólnota cywilizacyjna mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej*, [in:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, ed. P. Eberhardt, Warszawa 2008.
- Rezmer, W., *Walki o Wilno w styczniu 1919 roku – początek wojny polsko-sowieckiej*, „*Europa Orientalis*” 2010, nr 2.
- Sierpowski, S., *Litewsko-polski „stan wojny” w świetle Paktu Ligi Narodów*, [in:] *Społeczeństwo, państwo, modernizacja*, ed. W. Mędrzecki, Warszawa 2002.
- Szczepeński, J., *Społeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa-Pułtusk 2000.
- Szostakowska, M., *Litwini pruscy w latach 1918-1933 w świetle materiałów Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [in:] *Polacy, Litwini, Niemcy w kręgu wzajemnego oddziaływania*, eds. A. Skrzypek, S. Szostakowski, Olsztyn 1992.
- Szostakowska, M., *Z problematyki mniejszości litewskiej w Prusach Wschodnich. Nieznana relacja informatora polskiej służby konsularnej w Królewcu z 1931 roku*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1990, nr 1-4.
- Wisner, H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999.
- Wyszczelski, L., *Konflikty narodowe i wewnętrzne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2015.
- Wyszczelski, L., *Wilno 1919-1920*, Warszawa 2008.
- Żenkiewicz, J., *Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską*, Toruń 2001.

Tomasz Landmann – dr historii, wykładowca w Międzynarodowej Wyższej Szkole Logistyki i Transportu we Wrocławiu. ORCID: 0000-0002-9753-9373